

Over 'werkelijke' en 'gedroomde' leefstijlen in Vlaanderen en hun impact op het Vlaanderen van de toekomst...

Ann Pisman

ann.pisman@ugent.be / ann.pisman@artesis.be
Universiteit Gent / Artesis Hogeschool Antwerpen

Stellingen

De overheid moet in de toekomst bij het plannen van nieuwe woonomgevingen of het aanpassen van bestaande woonomgevingen (meer) stilstaan bij de leefstijlen van de huidige of toekomstige gebruikers.

Individuele mensen kiezen een woonomgeving die bij hun leefstijl past (maar komen door allerlei toestanden soms op andere plaatsen terecht).

Woonomgevingen hebben een invloed op het gedragsaspect van de leefstijlen van hun bewoners.

Inleiding – kadering van het onderzoek in het Vlaamse ruimtelijke beleid

Deze paper kadert binnen een doctoraatsonderzoek in de ruimtelijke planning aan de Universiteit Gent en de Artesis Hogeschool Antwerpen. Het centrale doel van dit doctoraatsonderzoek is om nieuwe inzichten te verschaffen in de Vlaamse gezinnen als ‘woonomgevingsconsumenten’. Deze inzichten kunnen bruikbaar zijn voor het toekomstig ruimtelijk beleid in bestaande en nieuwe woonomgevingen in Vlaanderen.

Het onderzoeksopzet kan onder meer worden gezien als een aanvulling op of een reactie tegen het gangbare ruimtelijk *plannings*beleid in Vlaanderen dat, in uitvoering van het Ruimtelijk Structuurplan Vlaanderen, vooral vanuit een technocratisch en geïdealiseerd beeld voor Vlaanderen vertrekt. De globale visie ‘Vlaanderen, open en stedelijk’ staat nogal ver af van het reële beeld van het gesuburbaniseerde en versnipperde Vlaanderen.

Tegelijkertijd is in Vlaanderen de laatste jaren een sterk politiek aangestuurd parallel ruimtelijk *vergunnings*beleid gevoerd. Dit vergunningsbeleid staat inhoudelijk haaks op de idee ‘Vlaanderen, open en stedelijk’ en maakt het bijvoorbeeld recent (terug) mogelijk om bijkomende woningen te bouwen in de zogenaamde zachte bestemmingsgebieden in Vlaanderen¹.

Globaal kan worden gesteld dat de kennis over (de taal, de mentale omgeving van) de woonconsument in het *plannings*beleid van de laatste jaren niet expliciet is meegenomen. Bij heel wat uitvoeringsgerichte processen van het structuurplan worden de beleidsmakers dan ook geconfronteerd met ongeruste bewoners die willen inschatten wat de visie ‘Vlaanderen, open en stedelijk’ voor hun concrete woonomgeving betekent. Hierdoor is het *plannings*beleid bij momenten maatschappelijk moeilijk op het terrein te implementeren.

In het *vergunnings*beleid staat de rechtszekerheid van de woonconsument dan weer té centraal, waardoor elke inhoudelijk beleidslijn overboord wordt gegooid, en er enkel wordt geredeneerd vanuit het individuele belang van de bewoner.

In deze paper staan drie stellingen centraal, die vanuit het theoretisch kader van het doctoraatsonderzoek worden toegelicht en onderbouwd.

Relatie met het doctoraatsonderzoek

Het conceptueel kader van het doctoraatsonderzoek wordt weergegeven in figuur 1.

Het onderzoek vertrekt vanuit het idee dat wonen kan worden beschouwd als consumptie² van woonomgevingen.

Douglas Holt werkte een typologie van consumptiepraktijken³ uit (Holt, 1995). Vier metaforen voor consumptie worden onderscheiden: consumptie als ervaring, consumptie als integratie, consumptie als spel en consumptie als classificatie. Het laatste principe vormt de basis voor het idee om zowel de consument als de woonomgeving te classificeren.

---

¹ Regelgeving op het afwerken van wachtgevels zoals opgenomen in het nieuwe decreet RO van 18 maart 2009.

² Consumptie

1 verbruik van goederen

³ De auteur bekomt deze vierdeling door het consumeren te analyseren vanuit twee verschillende invalshoeken, de structuur van de actie en het doel van de actie. Redenerend vanuit de structuur van de actie kan een onderscheid worden gemaakt tussen acties waarin een interactie met anderen wordt bekomen en acties zonder interactie. Sommige acties hebben louter het consumeren tot doel, anderen maken gebruik van de consumptie om andere doelen te bereiken.

De woonconsument zal worden geclassificeerd op basis van zijn of haar leefstijl.

In het verleden werden deze bewoners vaak opgedeeld in doelgroepen, afgebakend vanuit louter demografische of socio-economische gegevens (Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, 1997).

In andere domeinen wordt het concept van leefstijlen reeds lang gebruikt om de diversiteit van de consument in relatie tot zijn consumptie (= marketing) of in relatie tot maatschappelijke fenomenen (= sociologie) en individuele waardepatronen of karaktereigenschappen (= psychologie) te belichten. De populariteit van het concept leefstijl fluctueert in de tijd, maar recent duikt het begrip weer vaak op binnen een beleidsmatige context (en minder binnen een academische context).

Binnen het leefstijlonderzoek bestaat geen eenduidige definitie van het begrip en kunnen verschillende stromingen of benaderingen worden onderscheiden. Een eerste belangrijk onderscheid is het onderscheid tussen het kwalitatief leefstijlonderzoek en het kwantitatief leefstijlonderzoek (Coppens, 2008). Aangezien binnen het doctoraatsonderzoek gekozen wordt voor een kwantitatieve benadering zal enkel deze manier van werken in deze paper verder worden toegelicht.

Binnen het kwantitatief onderzoek worden door Cathelat (Cathelat, 1983) vijf verschillende benaderingen onderscheiden op basis van verschillen tussen:

- het studieobject: individuen en hun persoonlijkheden, de sociale mens, de ‘man-machine’ of ‘homo economicus’;
- de inhoud van de verzamelde data: motieven, normen en waarden, attitudes, gedragsaspecten;
- het onderzoeksveld: thematisch of sectoroverschrijdend;
- de onderzoeksmethode en manier om data te verzamelen;
- de manier van interpreteren: met of zonder een vooraf gedefinieerd theoretisch model;
- de analytische aanpak: momentopname, historisch en retrospectief, prospectief en dynamisch;
- het eindproduct: analytisch, synthetisch, typologieën of cartografisch materiaal

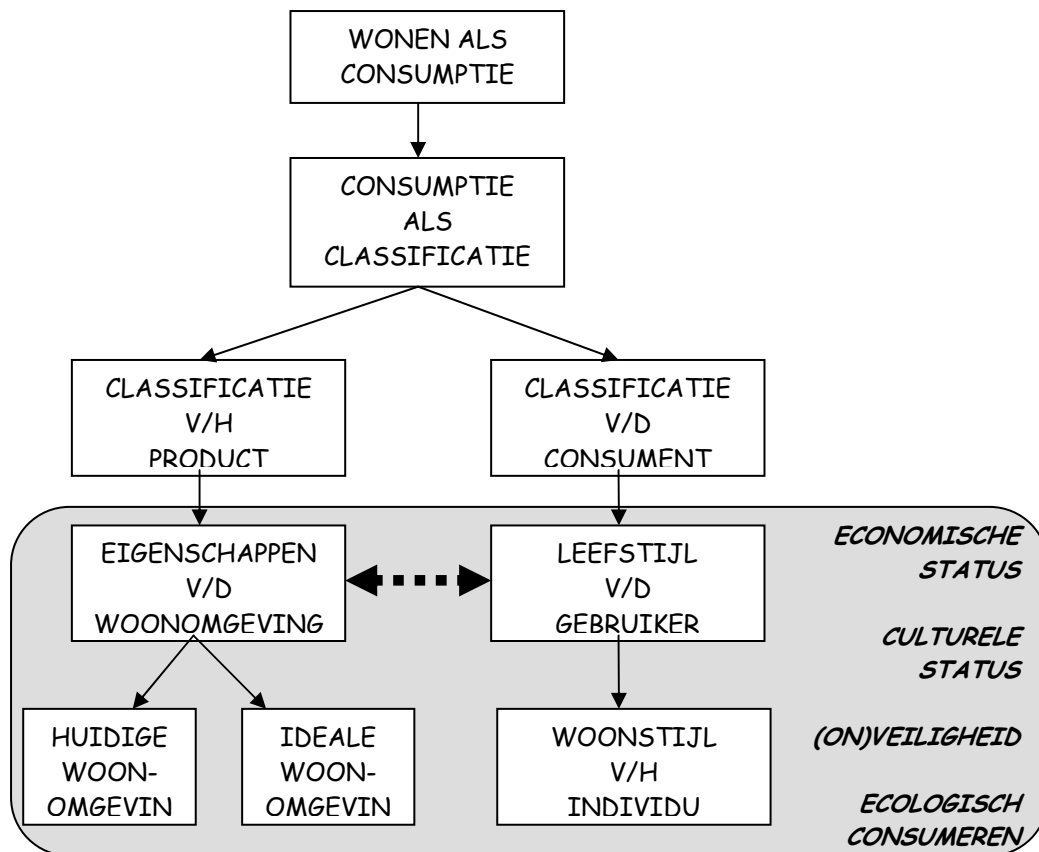
Hij onderscheidt de psychografische (focus op persoonlijkheidsaspecten), de sociografische (focus op impact van groepen), de culturalistische (focus op gedeelde normen en waarden), de mechanistische (focus op gedrag en meer in het bijzonder het verbruiken van consumptiegoederen) en de poststructuralistische leefstijlbenadering (focus op de impact van de concrete context).

Een leefstijlgroep wordt, binnen dit kwantitatief onderzoek, gedefinieerd als een groep van individuen binnen de hedendaagse Vlaamse context gekenmerkt door sterke gelijkenissen op het vlak van persoonlijkheidsaspecten, normen en waarden én gedragsaspecten, gekoppeld aan het (actuele of ideale) wonen van deze individuen.

De woonomgevingen zullen, naar analogie met de social area analyses⁴, worden geclassificeerd op basis van zowel fysieke als sociale eigenschappen (Shevky, 1949).

---

⁴ Bij social area analyses worden gegevens van statistische gebieden verzameld uit zowel het sociale als het fysieke domein. De analyse is gericht op het vinden van verschillen tussen groepen van ruimtelijke eenheden op kenmerken van de woningvoorraad en de omgeving en op kenmerken die de ‘sociale inhoud’ van die gebieden beschrijven. De methode stamt uit de eerste helft van de vorige eeuw waarin Amerikaanse sociologen de basis legden voor de ‘social area analysis’.

Figuur 1: conceptueel kader doctoraatsonderzoek

Vier thema's of dimensies staan centraal bij de classificatie van zowel consumenten als woonomgevingen: economisch kapitaal en economische status, culturele status en openheid, angst of veiligheid en ecologisch bewustzijn en ecologisch consumeren. Deze thema's zijn afgeleid uit diverse Vlaamse woonwensenonderzoeken.

De centrale hypothese van het onderzoek is dat er wel degelijk een relatie kan worden aangetoond tussen de woonomgeving en de leefstijl van de bewoner.

Er wordt hierbij een onderscheid gemaakt tussen de bestaande woonomgeving en de ideale woonomgeving.

Geïnspireerd door het 'Value stretch model' (Kipnis, 2004) zal worden onderzocht in hoeverre er een spanning is tussen de leefstijlen van de respondenten, hun huidige woonomgeving en hun ideale woonomgeving. De frictie kan door diverse aspecten worden verklaard: financiële aspecten, beschikbaarheid van woningen of gronden, ... In het doctoraatsonderzoek zal niet worden ingegaan op fricties die zijn gerelateerd aan de respondent en zijn/haar sociale context, maar wel op fricties gerelateerd aan het beschikbaar aanbod aan woonomgevingen. Dit aanbod wordt gerealiseerd door toedoen van de zogenaamde 'encoders' van de leefstijlen, met name projectontwikkelaars, verkavelaars, ruimtelijk planners bij de overheid, ... Op deze manier kan de rol van de encoders kritisch worden bevraagd, kunnen suggesties worden geformuleerd voor nieuwe invullingen van deze rol en kunnen concepten worden ontwikkeld voor de lokalisatie en/of vormgeving van bestaande en nieuwe woonomgevingen.

Praktisch worden in het doctoraatsonderzoek de volgende delen onderscheiden:

- Identificatie van leefstijlgroepen op basis van eigen data verzameld aan de hand van een internetenquête.
- Uitwerken van een typologie van woonomgevingen op basis van bestaande data over fysieke, demografische en socio-economische eigenschappen van statistische buurten en hun bewoners.
- Zoeken naar (statistische) relaties tussen leefstijlgroepen en bestaande woonomgevingen.
- Verzamelen van kenmerken van ideale woonomgevingen aan de hand van een internetenquête
- Zoeken naar (statistische) relaties tussen leefstijlgroepen en ideale woonomgevingen.
- Checken en illustreren van de hypothese in een aantal casegebieden.
- Relevantie en bruikbaarheid voor de leefstijl-encoders uitwerken.

De specifieke relatie tussen woonomgeving en het gedrag van de bewoners.

De relatie tussen woonomgevingen en (het gedrag of de kenmerken van) hun bewoners heeft al decennia lang diverse wetenschappers geboeid.

Twee inspirerende (heel diverse) voorbeelden:

Louis Wirth is vooral bekend als leidende figuur binnen de Chicago School en als auteur van de tekst “Urbanism as a way of life”, gepubliceerd in de *American Journal of Sociology* in 1938. In deze tekst maakt hij een koppeling tussen fysieke en sociale aspecten van de stad, tussen woonomgevingen en leefstijlen van de bewoners. Hij focust in het bijzonder op het onderscheid tussen stedelijke en niet-stedelijke levenswijzen (van der Wouden en Kullberg, 2002; Sennet, 1971). Wirth beschrijft typische positieve eigenschappen of karaktertrekken van stadsmensen, zoals hun grotere tolerantie tov anderen, maar ook hun eerder negatieve kenmerken zoals hun beperkte vriendelijkheid en de onpersoonlijkheid in sociale contacten (Legates, 1996). Wirth is ervan overtuigd dat deze typische stedelijke karaktertrekken zijn ontstaan als een reactie op de fysieke eigenschappen van de stad. Door de grotere dichtheid en de sociale diversiteit bijvoorbeeld worden mensen meer geconfronteerd met anderen en gaan op een aangepaste, specifieke manier interageren.

Wirth veronderstelt bovendien dat er een positief verband is tussen de grootte van een stad en de mate van ruimtelijke segregatie (vooral tussen bewoners van koop- en huurwoningen) (Van Kempen, 2003). Naarmate de bevolkingsdichtheid groter is en naarmate de instroom van nieuwkomers in de stad hoger is, neemt de sociaal-ruimtelijke segregatie af.

Wirth wijst op het verschil in karaktereigenschappen en gedrag tussen diverse individuen als een gevolg van hun verschillende woonomgevingen. Hij onderschrijft met zijn theorie vooral de stelling dat woonomgevingen een invloed hebben op het gedragsaspect van de leefstijlen van hun bewoners..

Amos Rapoport, Noordamerikaans professor, één van de grondleggers van de Environment-Behavior Studies (EBS) en onder meer auteur van ‘House, Form & Culture’ stelt dat er een nauwe relatie is tussen gebouwde omgeving en gedrag:

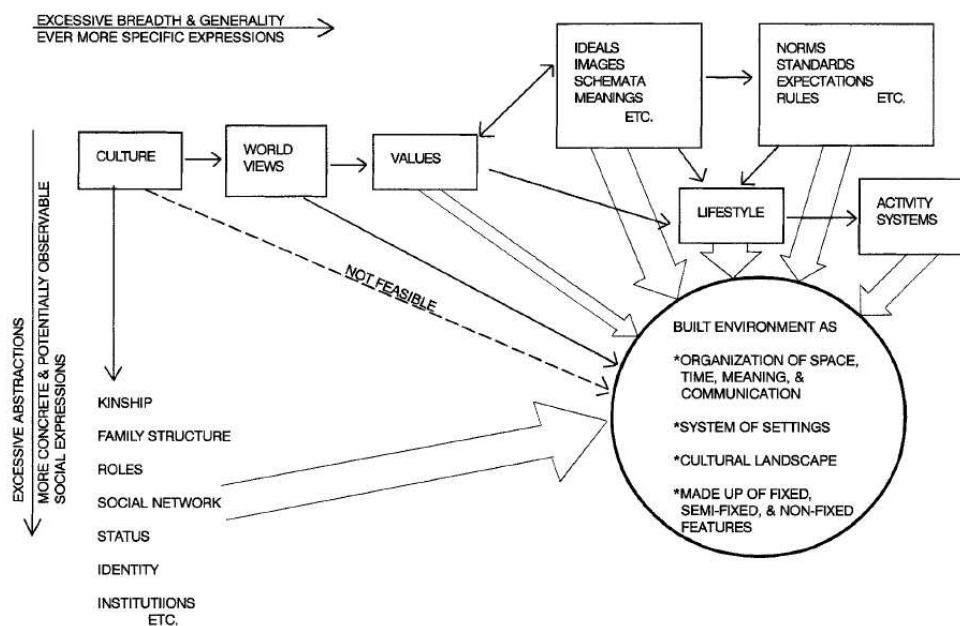
“It is implicitly accepted that there is a link between behavior and form in two senses: first, in the sense that an understanding of behaviour patterns, including desires, motivations, and feelings, is essential to the understanding of built form, since built form is the physical embodiment of these patterns; and second, in the sense that forms, once built, affect behaviour and the way of life.”

(Rapoport, 1969, pag 16)

Rapoport stelt dat mensen zich anders gaan gedragen in verschillende omgevingen omdat ze hun gedrag en de onderliggende normen voor hun gedrag gaan afstemmen op de omgeving (zoals

gedefinieerd vanuit het begrip ‘culture’). Omgevingen hebben zowel directe als indirecte effecten op hun gebruikers. Directe effecten kunnen worden begrepen als gedrag, gevoelsstemming, tevredenheid, prestatie, interactie. Indirecte effecten ontstaan wanneer de omgeving wordt gebruikt om conclusies te maken over de sociale positie of status van de gebruikers en het gedrag hieraan wordt aangepast.

In een recent artikel (Rapoport, 2001) borduurt hij verder op de relaties tussen de gebouwde omgeving (in een zeer ruime betekenis) en ‘culture’. Hij stelt dat het bouwen van een woning (en bij uitbreiding een woonomgeving) een cultureel fenomeen is en definieert ‘culture’ als “that which defines and distinguishes among groups” (Rapoport, 2001, pag 148). De groepen die worden gevormd door ‘culture’ zijn erg verwant met leefstijlgroepen. Deze groepen evalueren de kwaliteit van een woonomgeving vanuit een geheel van gedeelde waarden, idealen, beelden, verwachtingen, ... (op de horizontale as weergegeven in figuur 2). Deze culturele aspecten zijn volgens Rapoport vaak gerelateerd aan status. Hierdoor ontstaan relaties tussen bepaalde sociaal-maatschappelijke groepen, gekenmerkt door gelijkaardige rolpatronen, een gemeenschappelijke identiteit, ... (weergegeven op de verticale as in figuur 2) en bijhorende woonomgevingen.

Figuur 2. De ontleding van het begrip cultuur in verschillende dimensies en de relatie tussen cultuur en de gebouwde omgeving (Rapoport, 2001, fig4)

In relatie tot de focus op leefstijlen en woonmilieus is ook het idee van ‘habitat selection’ belangrijk. Rapoport stelt dat bewoners niet alleen hun gedrag aanpassen aan de omgeving maar in de realiteit ook hun omgeving vaak heel bewust kiezen omdat ze positief of negatief worden aangetrokken door bepaalde omgevingen. Dit proces noemt Rapoport ‘habitat selection’.

“In all this discussion, as typically in most discussion on this topic, there is an implicit assumption that somehow people are placed in environments which then act on them. Yet, in reality, in most cases people select their habit which results in various forms of migration – international; interregional; interurban; down to the selection of neighbourhood, house, furniture, etc. In effect people vote with their feet and a major effect of environment on people is a positive or negative attraction – habitat selection. (Rapoport, 1976, pag 11)

Rapoport onderschrijft met zijn Environment-Behavior theorie de stelling dat woonomgevingen een invloed hebben op het gedragsaspect van de leefstijlen van hun bewoners. Zijn uitwijdingen over het begrip 'habitat selection' tonen aan dat hij er ook vanuit gaat dat er relaties kunnen worden gevonden tussen cultuurgroepen en woonomgevingen, waarmee verwijst hij naar de stelling dat individuen een woonomgeving verkiezen die bij hun leefstijl past (maar door allerlei toestanden soms op andere plaatsen terechtkomen).

De specifieke relatie tussen leefstijlen en beleidsmakers

De stelling dat de overheid in de toekomst, bij het plannen van nieuwe woonomgevingen of het aanpassen van bestaande woonomgevingen, (meer) moet stilstaan bij de leefstijlen van de huidige of toekomstige gebruikers.) is wellicht de moeilijkste stelling om vanuit een theoretisch kader enige inhoud te geven. Deze stelling heeft een normatief karakter en moet dus, in het bijzonder wanneer ze wordt toegepast op ruimtelijk beleid, vooral zichzelf gaan bewijzen, op het terrein.

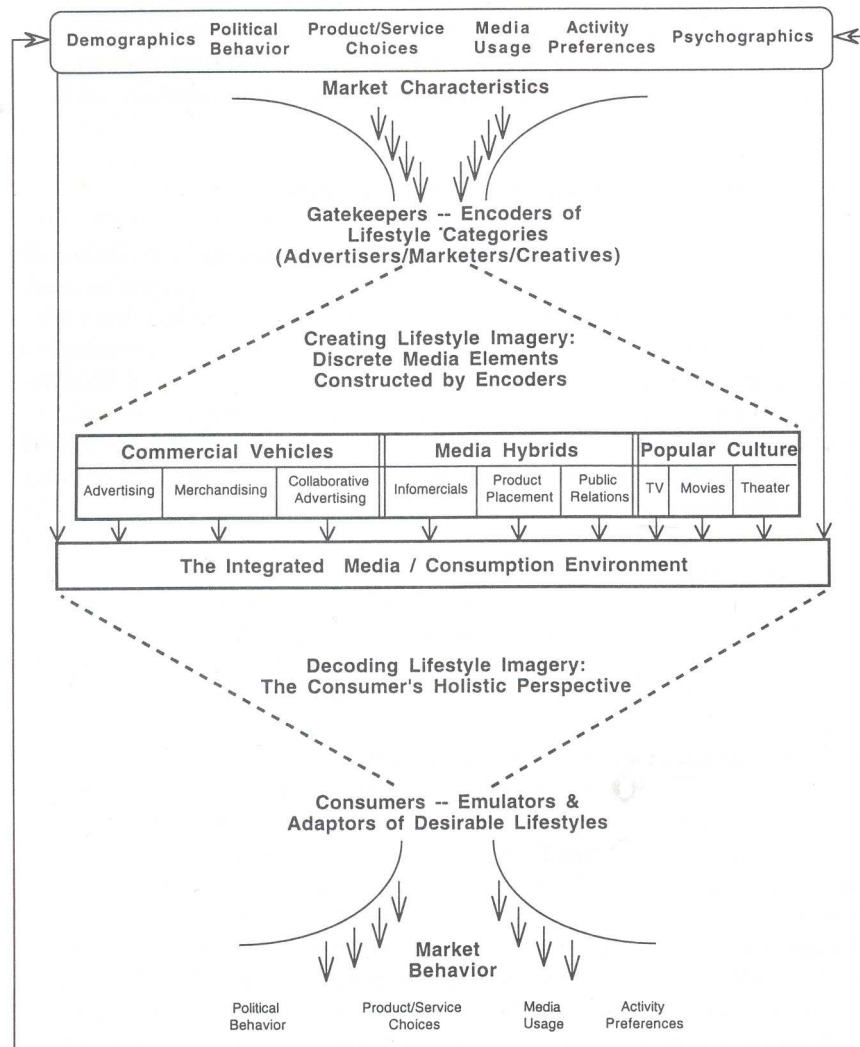
Dat er wel degelijk een relatie is tussen de leefstijlen van individuele consumenten en de overheid kan worden aangetoond door de onderstaande figuur. De figuur onderscheidt leefstijl-encoders en leefstijl-decoders en illustreert het divergente perspectief van deze actoren.

De bovenste helft van de figuur toont de rol van de marktdeskundigen of de encoders. Het onderste deel verklaart de rol van de consumenten in de sociale constructie van leefstijlen.

De marktdeskundige filtert marktdata in het creatieve proces om vervolgens leefstijl-georiënteerde communicatie te verspreiden via verschillende media en naar verschillende groepen consumenten. Tegelijkertijd ontvangen of verzamelen deze consumenten boodschappen vanuit verschillende bronnen. Deze boodschappen hebben een directe of indirecte invloed op de gedragspatronen van deze consumenten. Onder gedragspatronen worden zowel werkelijk gedrag als ook 'political behavior' verstaan.

In navolging van deze manier van denken onderscheiden de auteurs twee soorten onderzoeken. Zogenaamde 'gatekeeper'-onderzoeken focussen op de processen in de bovenste helft van de figuur, met de klemtoon op het top-down proces gebruikt door adverteerders, marketeers, media en beleidsactoren om concrete leefstijlcategorieën op te bouwen. Deze gaan immers bepaalde producten in de markt zetten vanuit een bewuste of onbewuste selectie van consumptie gerelateerde idealen. Het kan bijvoorbeeld gaan om een systematisch onderzoek van reclame-advertenties, met aandacht voor de gepresenteerde of ontbrekende producten, voor de gender van het doelpubliek, en voor de setting (indoor of outdoor).

Consumenten-onderzoeken focussen op processen in de onderste helft van het schema. De klemtoon ligt op het cognitief proces van markt en mediainformatie door de consument, en hoe verschillende leefstijlcategorieën mentaal zijn opgeslaan. Ook het onderzoek naar consumptiegedrag maakt deel uit van dit type onderzoeken.

Figuur 3. Het divergente perspectief van 'media gatekeepers – lifestyle encoders' en consumenten – 'lifestyle decoders'. (Lynn, 1997, pag 28)

Het interessante aan deze figuur is dat een relatie wordt geëxpliciteerd tussen leefstijlgroepen en (media-)aanbod. Vanuit een zeer simpele lezing zou er kunnen worden gesteld dat leefstijlen een direct gevolg zijn van een gevoerd mediabeleid en vanuit een bestaand aanbod aan 'producten'. Toegepast op de problematiek van het wonen in Vlaanderen zou dit betekenen dat de verschillende leefstijlen een reactie zijn op verschillende woonomgevingen en op de manier waarop over het wonen in Vlaanderen wordt gecommuniceerd.

Uiteraard moet dit schema samen worden bekeken met de globale leefstijltheorie zoals die binnen diverse disciplines is opgebouwd. Het belang van de media of het aanbod moet dus geplaatst worden naast de andere aspecten die leefstijlgroepen gaan bepalen. Het is echter niet ondenkbaar dat als we het leefstijlconcept benaderen vanuit een meer dynamisch perspectief (leefstijlen evolueren in de tijd) dat de impact van de media zal toenemen.

De figuur suggereert een grote impact van de encoders op de finale leefstijlen van de consumenten maar bevat ook een minder zichtbare, omgekeerde relatie. De consumenten vormen immers de markt of de maatschappij waarbinnen de acties van de marktdeskundigen zich situeren. Deze marktdeskundigen kunnen binnen dit gegeven opteren voor een meer marktvolgende aanpak, waarbij wordt gefocust op bestaande leefstijlgroepen en bijhorende producten. Ze kunnen ook opteren voor

een eerder marktsturende aanpak, waarbij nieuwe concepten in de markt worden gezet in de hoop een nieuwe consumentengroep te kunnen bereiken.

Vanuit dit schema kan er kritisch worden nagedacht over de rol van de overheid als ‘encoder’ ten opzichte van diverse leefstijlgroepen. Deze rol is in het verleden vooral beperkt gebleven tot het aanbrenge van wijzigingen in het aanbod aan woonomgevingen, vanuit een eerder individualistisch en leefstijlvolgend perspectief (vergunningenbeleid) of vanuit een eerder idealistisch en leefstijlsturend perspectief (planningsbeleid). Bij dit laatste bestond de taak van de overheid er vooral in om de plaats van nieuwe woonconcentraties op plan aan te duiden, en het grootste deel van het conceptuele werk over de vorm en het functioneren van deze woonomgevingen aan de private ontwikkelaars en de individuele bouwers werd overgelaten. Ook de communicatie over de nieuwe woonplaatsen werd volledig toevertrouwd aan de private ontwikkelaars. De overheid is dus slechts heel beperkt aanwezig in het bovenstaande schema.

De bedoeling van dit doctoraatsonderzoek is om, vanuit kennis over bestaande leefstijlen, de rol van de overheid in dit verhaal scherper te gaan stellen. Eén van de grootste uitdagingen hierbij is het juiste evenwicht te vinden tussen het leefstijlsturende en het leefstijlvolgende karakter van de overheid.

Besluit

Deze paper kadert binnen een doctoraatsonderzoek waarin heel wat concrete data zullen worden verzameld over leefstijlgroepen en woonomgevingen in Vlaanderen. De drie stellingen, geponeerd aan het begin van deze paper, geven mee richting aan dit onderzoek.

De stellingen dat individuen een woonomgeving verkiezen die bij hun leefstijl past en dat woonomgevingen een invloed hebben op het gedragsaspect van de leefstijlen van hun bewoners. verwijzen naar de centrale hypothese van het onderzoek, met name dat er een relatie kan worden gevonden tussen leefstijlgroepen en woonomgevingen in Vlaanderen. De komende jaren zal duidelijk worden tot op welk niveau deze hypothese in Vlaanderen kan worden hardgemaakt. In ieder geval tonen de wetenschappelijke reflecties in deze paper dat deze stellingen ook in het verleden andere wetenschappelijke onderzoeken hebben geïnspireerd.

De stelling over de rol van de overheid, met name dat de overheid in de toekomst bij het plannen van nieuwe woonomgevingen of het aanpassen van bestaande woonomgevingen (meer) moet stilstaan bij de leefstijlen van de huidige of toekomstige gebruikers is een eerder normatieve stelling die rechtstreeks verwijst naar de rol van de overheid in dit hele verhaal. Deze stelling is moeilijker hard te maken vanuit een theoretische context. Het schema opgenomen in de tekst maakt duidelijk dat de overheid wel degelijk een rol kan opnemen en tot op zeker niveau kan evolueren tot een inspirerende ‘encoder’ voor leefstijlen in Vlaanderen.

Bibliografie

CATHELAT BERNARD (1993), *Socio-styles. The New Lifestyles Classification System for Identifying and Targeting Consumers and Markets*. Kogan Page, London.

COPPENS ANN EN OOSTERLINCK STIJN(2008), *Leefstijlbenaderingen en ruimtelijk gedrag. Een literatuurstudie naar uitdagingen voor het ruimtelijk beleid*. Steunpunt Ruimte en Wonen, Heverlee.

HOLT DOUGLAS B. (1995), *How Consumers Consume: A Typology of Consumption Practices*, artikel in de Journal of Consumer Research vol. 22 june 1995, pag. 1-16.

KIPNIS BARUCH A. (2004) *The Value Stretch Model – Tooling for Long-Time Horizon Lifestyle Studies*. In Geography Research Forum vol. 24, p. 100-114.

LEGATES RICHARD T. AND STOUT FREDERIC, 1996, *The City Reader second edition*, Routledge, London and New York

LYNN R. KAHLE AND LARRY CHIAGOURIS (editors), 1997, *Values, Lifestyles and Psychographics*, Mahwah New Jersey

MINISTERIE VAN DE VLAAMSE GEMEENSCHAP, (1997). *Ruimtelijk Structuurplan Vlaanderen, integrale versie*. Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, AROHM-Afdeling Ruimtelijke Planning, Brussel.

SENNETT RICHARD (1971), *Wonen of leven. De stad van morgen (the uses of disorder)*, Unieboek N.V., Bussum

SHEVKY ESHREF, WILLIAMS MARILYN (1949), *The social areas of Los Angeles. Analysis and Typology*, University of California Press, Berkely and Los Angeles.

RAPOPORT AMOS (1969), *House form and culture*, Foundations of Cultural Geography Series, Prentice-Hall, London.

RAPOPORT AMOS (ed.) (1976), *The Mutual Interaction of People and Their Built Environment. A Cross-Cultural Perspective*. Mouton Publishers, The Hague, Paris.

RAPOPORT AMOS, (2001), *Theory, Culture and Housing*, in *Housing, Theory and Society*, 2001; 17: 145-165, Routledge.

VAN DER WOUDE RIES EN KULLBERG JEANET, *Stijloefeningen. Leefstijlen in onderzoek en praktijk*, artikel in S&RO 06/2002

VAN KEMPEN RONALD EN BOLT GIDEON (2003), *Tussen fysiek en sociaal. Een literatuuronderzoek naar de relatie tussen fysieke en sociale verschijnselen in steden*. In opdracht van NWO en het Kenniscentrum Grote Steden.